

թէ արեան մէջ հստոգ կարգ մը քիմիական նիւթեր ինչպէս զանազան քրոնիկ հիւանդութիւններ կրնան պատճառել ժողովրդի մը ստուար մէկ մասին, թէ ինչպէս սննդական տարբերութիւնք իրենց համապատասխան բնախօսական և հոգեբանական տարբերութիւններ յառաջ կը բերեն մարդոց մէջ, թէ ինչպէս կլիմայական ազդեցութիւնք ևս նման արդիւնք կու տան, յառաջացած եմ ցոյց տալ միջավայրին ու ժառանգականութեան փոխադարձ ազդեցութիւններն։ Ուշիմ ընթերցողը կը տեսնէ թէ այս գլխուն մէջ շատ աւելի ծանրացած եմ միջուկային գործած ազդեցութեանց վրայ՝ քան թէ ժառանգականութեան։ Եւ ուստի վերջաւորութեան մէջ շահացած եմ յաւելտ գգուշացնել ընթերցողը գերակշիռ դեր մը չվերագրելու միջավայրին, այլ ըմբռնելու ժառանգականութեան ալ բուն դերը։ Ահաւասիկ այդ հատուածը։

«Գարնանածաղիկը (փրիմրոզ) 30-35 աստիճանի հարիւրամասնեայ բարեխառնութեան մէջ աճելով բոլորովին և մի միայն ձկնման ծաղիկ կու տայ։ Մի և նոյն տունկը 15-20 բարեխառնութեան մէջ աճելով բոլորովին և մի միայն կարմիր ծաղիկ կու տայ...»։

«Հաւր չկայ դիզել հոս այս կարգի բազմաթիւ իրողութիւններ։ Եզրակացութիւնը բացորոշ է։ Ահաւաստի մը մէջ զարգացող ֆիզիքական կամ հոգեկան յատկանիւններ կրնան ադրինակն ըլլալ ժառանգականութեան ու միջավայրի գործակցութեանց։ Ինչպէս՝ գարնանածաղիկը այն տեսակ ժառանգականութեամբ մըն է ժողովուրդ, որ այսօրն է բարեխառնութեան մէջ կուրմիր գոյնով ծաղիկ կ'արտադրէ և այն ինչ բարեխառնութեան մէջ ձկնման գոյնով ծաղիկ։ Այս տունկին սերմնաբջիջային կազմին մէջ ոչ կարմիր ծաղիկ և ոչ ձկնման ժառանգական յատկութիւն մը կայ։ Միջավայրին է որ կը վճռէ այդ կէտը։ Անտառակոյտ կամ բան մը այս տունկին մէջ՝ որ գոյնի ծնունդ կու տայ, բայց ճիշդ ինչ գոյն արտադրուի՝ արդիւնք է ժառանգականութեան և միջավայրի միացումի տեղիւն...։ Այնպէս որ, հայկական մարմնակազմին ու բնաւորութեան շինութեանը մէջ կարեւոր բաժին մ'ունի նաև Հայաստանի կլիման»։

«Եթէ, ուրեմն, ցնդային, ախտաբանական, սննդական ու կլիմայական շատ բարդ ազդեցութեանց արդիւնքը պիտի համարենք ժողովրդի եւ նկարագրի շինութեան արմատական գործողութիւններ - ազգայնութեան խիտ կարեւոր ազգակը անտեսելով առ այժմ, - յայտնի

է թէ բոլոր ասոնք ԱՐԵՅԱՆ միջոցաւ միայն կը կատարեն իրենց բազմաբարձր դերը մարդկային նկարագրի շինութեան մէջ։ Այս ուժերէն որ մէկին ալ որ տանք տիրական դերը - և պատճառ ունինք պնդելու թէ ծերէր գերի վերայ կը մնայ ամենայն - դարձնալ, անժխտելիորէն ճշմարիտ է այս գլխուն մէջ հաստատել ուղղաձիգ այն իրողութիւնն, թէ իր ԱՐԵՅԱՆ բազմացութեանը մէջ կը գտնուի ամէն ազգի ու ժողովրդի ֆիզիքական ու բարոյական կենաց ակնադիտելի, և իր նկարագրին և պատմութեանն ու ճակատագրին գերազույն ճարտարագիտութիւնը» (9-11)։

Չեմ գիտեր կրնայի՞ր արդեօք վերի տողերէն ու զարնանածաղիկ օրինակէն աւելի յստակօրէն բացատրել, թէ ամէն անհատի ու ազգի նկարագրի ձևակերպչը ոչսերն այնքան կը գտնուի միջավայրին՝ որքան ժառանգականութեան մէջ, թէ յատկանիւնի մը ինքնուրոյն յատկութիւնք - գոյն, ձև և այլն - առաւելապէս միջավայրի ազդեցութեանց արդիւնք են քան ժառանգականութեան, թէ որ և է յատկանիւնի կարիւրիտը։ Եւ ինչ յաւելու կու տայ մեզ սերմնաբջիջը, և միջավայրի ազդեցութիւններն են որ պիտի որոշեն այդ կարեւորութեան իրականացումը կամ ոչ, և կամ այսինչ ձև կամ այնինչ ձև իրականացուի մը, և թէ այս գլխուն մէջ առժամաբար կ'անտեսուին ԱՆՎԱՌԱԹԵՅԱՆ (ընկերական բոլոր հոս տատանումներն և մշակույթներն համագումարը) գործած խիտ կուրմիր ազդեցութիւններն անհատի մը կամ ազգի մը նկարագրի շինութեանը վրայ։ Գոնէ իմ կարողութեանս վեր էր ասկից աւելի յստակ բացատրով ու բացատրութիւններով ցոյց տալ, թէ ինչ մեծ արժեք կ'ունիայէն միջավայրի ազդեցութեանց, ընդունելով հանդերձ թէ ժառանգականութիւնն է ակնադիտելի, կամ արմատական ոչժող անհատի մը կամ ազգի մը նկարագրին, ինչպէս գարնանածաղիկն սերմնաբջիջային ժառանգականութեան մէջ կը գտնուի գոյնի կարեւորութիւնը։ Միջավայրի բոլոր ազդեցութիւնք չպիտի կրնային որեւէ գոյն յառաջ բերել սերմէ մը, որու սերմնաբջիջային կազմին մէջ կանխաւ գոյութիւն չունին գոյնի ծնունդ տուող առանձնապատկեր ժառանգականութիւն մը։

Հարցին կարեւորութիւնը և անոր մասին մեր մէջ տիրող ամենէն շփոթ ու հակասական գաղափարները քաջ գիտնալով, հատորիս «Հոգեբանական Հիմնարկ Անհատական և Ազգային նկարագրի»-ը գլխուն մէջ անգամ մը ևս կը փորձեմ, եթէ կարելի է, աւելի պայծառ լոյսի մէջ դնել միջավայրի ու ժառանգականութեան

փոխադարձ յարաբերութիւններն : Ահաւաստիկ այդ հաստատածն ալ :

« Հոգեբանական երկրորդ օրէնքը, որ անմիջապէս կան կապակցութիւն ունի մեր նիւթին հետ և որ հաստատուած է առաջին օրէնքին վրայ, կրօնաբանապէս բանաձևեւէ. Այստեղայտուած ամէն տրամադրութիւն, կազմուած ամէն ունեւորութիւն, ամէն նկարագիր տրամադրոյն է ինքնին ու արտաքին ուսման գործակցութեան : Հիմնովին սխալ է այն կարծիքը՝ թէ մարդու մը բնատուրութիւնը կամ նկարագիրը յայտնագործուած է լոկ՝ իր ներքին հոգեբանութեանը : Ընկերական աշխարհը, որուն մէջ կը ծնի ու կ'ապրի անհատ մը, այնքան մասն ու բաժին ունի անոր նկարագրի ձևակերպման գործին մէջ՝ որքան մասն ու բաժին որ ունի անոր ժառանգականութիւնը : Հասարակ առաջին զլուտն մէջ յիշուած զարնանածաղկի օրինակը՝ իբր զեղեցիկ լուսաբանութիւն մը կրնայ ծառայել միգ այս մասին : Մի և նոյն սերմը կրնայ ճերմակ կամ կարմիր ծաղիկներ արտադրել, պարզապէս փոփոխելով օրայնականութիւնը, որու մէջ կ'աճի ան : Գուռնուոր ծաղիկ արտադրելուն ոյժը, անտարակոյս, կայ ու կը գործէ սերմին ժառանգական յորիւնուածութեանը մէջ, նոյն իսկ հաւանօրէն միայն ճերմակ ու կարմիր գոյներու կարելիութիւնը կայ հոն : Բայց միշտվայրն է որ իրորչէ թէ կարմիր գոյնի կարելիութիւնը յայտնագործուելու է թէ ճերմակ : Ժառանգականութիւնը կու տայ միգ կարելիութիւնները նկարագրի յատկանիշներուն, բայց միշտվայրն է որ պիտի որոշէ թէ այդ կարելիութիւններէն որոնք պիտի իրականանան անհատին մէջ և որոնք անյայտ ու ծանօթ է գործնականապէս անգոյ պիտի ծնան հոն » :

« Թուաբանական օրինակաւ մը բացատրենք նոյն ճշմարտութիւնը : Ժառանգականութիւնն և միջավայրը կը կազմեն առաջին անգամ հաւասարութեան, որու երկրորդ անգամն է ունակութիւն, բնատուրութիւն, նկարագիր : Արդ, եթէ ժառանգականութիւնն առանել միջավայր հաւասար է ունակութիւն, ուրեքն ունակութիւնք այնչափ անհուսափելի կերպով կը փոխուին տարբեր միջավայրերու համեմատ՝ ինչպէս անխուսափելի կերպով որ կը փոխուին տարբեր ժառանգականութեան համեմատ : Այսինքն՝ կայնչափ ստուգապէս բոլորովին տարբեր ունակութիւններ կրնան ստանալ ժառանգական նման հոգեկան ուժերով օժտուած բայց խիստ տարբեր միջավայրերու ենթարկուած անհատներ, որքան

տարբեր ունակութիւններ որ կը ստանան նման միջավայրերու ենթարկուած՝ բայց ցեղային բուրոյն տարբեր ժառանգականութեամբ օժտուած անհատներ : Այս երկուքին ունեցած յատարարական արժէքին մասին չէ խնդիրը, այլ սա կէտը միայն կ'ուզեն կարելի եղածին չափ պարզաբանել, թէ ընկերական տարբեր պայմաններու տակ՝ մի և նոյն անձը կրնայ բոլորովին տարբեր նկարագիր մը զարգացնել » (էջ 67) :

Ես չեմ կարող հասկնալ թէ Պ. Գաբրիկեան վերը արտադրուած հաստատումները կարող է յետոյ՝ ինչպէս սա դիտողութիւնները գրի կ'առնէ :

« Որեքն աշխատութեան պայմանները, միշտվայրը երբեք չեն ազդեր ընկերային կազմութեան վրայ, հետեւեալ բնականութիւն կազմութեան վրայ, և ուստի անհատին մտայնութեան և ընկերային հոգեբանութեան վրայ : Ինչպէս տարբերած են ուրեքն նոյն արմատէն բխող ցեղերն իսկ : Նոյն իսկ Սլաւները տարբեր մշակոյթ և նկարագիր ունին : « Պետահանգեղակցութիւնը ամենէն կարճագուռն Սերպիան է, իսկ Սերպիոյ Սերպեր երկայնագուռն են... : Բայց միշտ պատմական կեանքն է որ կը ստեղծէ ազգերը, որ հակադարձաբար կը պահէ և կ'ըզանակաւորէ՝ ինչ որ անարմարօրէն կը կոչեն ցեղ » (I 757), ինչո՞ւ իսկ ցեղը հսկայ քաղաքակրթութիւն մը արտադրէ և Միջագետքի մէջ և Նեղոսի ափերուն, և իր երկրին մէջ ոչ : Հեղինակը համաճարման միջավայր կը գտնէ Ազգիւհան և Ֆրանսիան. տարբեր մշակոյթ և հաստատութիւն՝ արդիւնք են ցեղերու հաստատութեան : Հարկ կայ աւելցնելու որ Ֆրանսական արիւնը այնքան Նորմանտական և կեղտական է՝ որքան Անգլիականը : Ինչո՞ւ տարբեր հաստատութիւններ ունին Պուլկարը, Հունգարացին, Ֆինլանտացին և Թուրքը, թէ և նոյն ցեղին կը պատկանին... » :

Այս գրութեամբս փափագեայ միայն փարաւտել ժառանգականութեան և միջավայրի ուժերուն մասին Պ. Գաբրիկեանի կողմէն ինձ վերազգուած բոլորովին սխալ գաղափարները :

Աւելորդ կը համարիմ մատնացոյց ընել հոս ցեղաբանական այս թիւրմտացութիւններն՝ որ կ'երկին Պ. Գաբրիկեանի գրութեանն առնուած վերի հատուածին՝ գրեթէ իւրաքանչիւր նախադասութեանը մէջ : Արդի մարդաբանական գրականութեան հետ տարրական ծանօթութիւն ունեցող մէկը, օրինակի համար, չի պիտի ըսէր թէ Ֆրանսայի ներկայ ժողովուրդը այնքան Նորմանտական է՝ որքան Անգլիականը, կամ թէ հայ ցեղ մը գոյութիւն ունի որ Միջագետքի ու

հեղոսի ափերուն վրայ բարձր քաղաքակրթութիւն արտադրեր է բայց ոչ Հայաստանի մէջ. և կամ թէ մի և նոյն ցեղին կը պատկանին Պուկարը, Հունգարացին, Ֆիլիւստացին և Թուրքը, վերջապէս թէ նոյն Աւա ցեղը թէ՛ կարճակուի է և թէ՛ երկարակուի:

Մ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

ԱՄՐԱՎԵՐՁԻ ՀԱՆԴԷՍՈՐ

Մ. Ռ. ՎԱՐԺԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ

Յուլիս 6ին կիրակի օրը, Մ. Ռ. Վարժարանի թիէփոլեան գեղանկար պերճ դահլիճը խոնքեր էր հոծ բազմութեամբ. 1923-1924 ուսումնական տարւոյն վերջաւորւան էր, ամսվերջի հանդէսը: Ամէն տարի նոյն տեղ, նոյն օրերը և նոյն ոճով միշտ տեղի կ'ունենայ այդ, սակայն միշտ նոր է, միշտ գեղեցիկ և խանդավառ քան ուրիշ ամէն հանդէս կամ տօնախմբութիւն, քանի որ միշտ նոր են այն քաջերը որ կը պատկուին, միշտ նոր այն մարտիկները որ յաղթութեան պսակներ կը խլեն. հուսկ միշտ նոր և չքնաղ այն շատախոյնները որ կ'ընծաւորին հայութեան յոյսերն ու լոյսերն անցնելու:

Հոն էր բերկրալից՝ վենետարնակ հայ զաղութը պանդուխտ. մանաւանդ թէ շատեր հեռու և մօտ քաղաքներէ հոն փուլ թացեր էին ներկայ ըլլալու ցանկալի հանդէսին: Հոն էր վանքիս պաշտօնական մարմնոյն հետ՝ մինչև յետին վանականը: Ազգային հանդէսը կը պատուէին իրենց ներկայութեամբ տեղուոյս թէ՛ եկեղեցական և թէ՛ քաղաքական իշխանութեան պաշտօնական մարմինները. առաւելութեամբ — այս տարի — ներկայութեան Գաղղիոյ հիւպատոսին ի Վենետիկ:

Այս տարի վարժարանին անխոջ դաստիարակները ազգին կը նուիրէին 14 շրջանաւարտ պատանիներ, որոնց երեսին վրայ կը ցուար նոյն պահուն գոհութեան ժպտը, քանի որ իրենց դաստիարակներուն և պատկառելի հանդիսականներուն ներկա-

յութեան պիտի ստանային՝ հաստատուն կամքի, յարատև և հաւերբատար պաշխատութեան ու քրտանց արժանի վարձատրութիւնը: Անոնք ուրախութեան հետ անհուն երախտեաց արտայայտութիւն մ'ալ ունէին հանդէպ իրենց Բարերար ներուն և դաստիարակներուն: Երջանիկ էին որ Երկինք շնորհեր էր իրենց բախտը՝ հազարաւոր թշուառներէ զիրենք նախ ընտրելով, այդ գեղարուեստի անմահ վայրին մէջ, զթոռ բազուկներու մէջ սնա նիւ կրօնքի և զիտութեան ամենապին հ սուրբ սկզբունքներով, մարգուլի ու զինուոր՝ արիւթեամբ մղելու կեանքի պայքարը յաղթութեան զբաւականը ձեռքերնուն մէջ:

Ժամը 5 էր երբ խանդավառ հանդէսը բացին « Բամ փոռոտան » ի հոգեթունդ պայթիւնով, Մ. Ռ. Վարժարանի սաները, հանդիսականներն յտընկայս ունկնդրեցին մոզիչ երգը. աշակերտներու կորովի շնչոտ, խանդավառ ոգին ու ներշնչուած զգալ տուին օտարներուն՝ թէ « Հայաստան անկեր, բայց ոչ է անցեր ». եռանդուն սաները կը ցուցնէին որ արդարեւ « ազնիւ ցեղի մ'արիւն ունէին » որ չի մեռնիր:

Բուռն ծափեր կը պսակէին քայլերգը. աշակերտաց հետ և անոնց պէս կարծես ոգևորուած էին հանդիսականներն ալ:

Երգարանին հանդիսին ծրագրը գեղեցկօրէն յօրինուած էր. եւրոպական երաժշտութեան հետ հայկական երգերն ալ — թէպէտ մեղամաղձիկ, բայց միշտ մեզ սիրելի — խառն էին: Պեւիների, Չայրով, քիհ Բաշալի և աշխոյժ Թրթոտներուն հետ կը լսուէր « Մայր Արաքս » հոծ ծանր, անշուշտ գեղեցիկ մտածութեամբ ազուցուած երգերու շարքին. չէ՛ որ շրջանաւարտ սաները նոր նոր յոյսեր ու լոյսեր էին տառապեալ հայրենիքին. առնոց պիտի երթային ընդ փոյթ Արաքսի ափերը, հոն, անոր ալեաց մէջ փնտռելու « հին հին դարուց յիշատակ », ու աւերակներուն մէջէն վերականգնել Հայաստանը:

Երգերն ընդմիջեցան երեք շրջանաւարտ